

Г.В. Ситник (Київський національний торговельно-економічний університет, Україна)

ГЕНЕЗИС І СУЧАСНА ПАРАДИГМА ФІНАНСОВОГО ПЛАНУВАННЯ

У статті досліджено генезис теорії фінансового планування. Визначено основні детермінанти її розвитку та компоненти теоретичної бази. Проаналізовано сучасні підходи до визначення сутності й об'єкта фінансового планування. Окреслено об'єкт й уточнено зміст фінансового планування, сформульовано особливості його розвитку на сучасному етапі.

Ключові слова: планування, фінансове планування, об'єкт фінансового планування.

Табл. 1. Рис. 1. Літ. 47.

А.В. Ситник (Киевский национальный торгово-экономический университет, Украина)

ГЕНЕЗИС И СОВРЕМЕННАЯ ПАРАДИГМА ФИНАНСОВОГО ПЛАНИРОВАНИЯ

В статье исследуется генезис теории финансового планирования. Определены основные детерминанты ее развития и компоненты теоретической базы. Проанализированы современные подходы к определению сущности и объекта финансового планирования. Очерчен объект и уточнено содержание финансового планирования, сформулированы особенности его развития на современном этапе.

Ключевые слова: планирование, финансовое планирование, объект финансового планирования.

G.V. Sytnyk (Kyiv National University of Trade and Economics, Ukraine)

GENESIS AND CONTEMPORARY PARADIGM OF FINANCIAL PLANNING

The article studies the genesis of the financial planning theory. Major determinants of its development and the components of the theoretical basis are determined. Contemporary approaches to determination of its essence and of the objects for financial planning are analyzed. The object is estimated and the contents of financial planning are specified, the peculiarities of its development at the current stage are defined.

Keywords: planning; financial planning; object of financial planning.

Постановка проблеми. Стійкий розвиток підприємства в сучасних умовах неможливий без налагодження та запровадження дієвих систем управління. Важливим елементом такого управління є планування, яке по праву вважається його найважливішою і найскладнішою функцією. Базуючись на певній системі знань, планування, не генеруючи нових знань безпосередньо, створює передумови нової реальності, яка сама по собі є вбудованим організаційним знанням певної соціально-економічної системи. Плани через діяльність людей перетворюють ідеї на певні блага. В процесі планування здійснюється попередній відбір моделей майбутнього стану системи, які створені в індивідуальній чи колективній свідомості планувальників. Чим більш ефективними засобами планування та критики моделей володіє система (підприємство), тим швидше вона еволюціонує, випереджаючи інші системи (підприємства). Таким чином, планування можна розглядати як важливий чинник еволюції соціально-економічних систем, їхньої стійкості та конкурентоспроможності.

Чільне місце в системі планування на підприємстві посідає фінансове планування. Рівень його організації виступає важливою детермінантою параметрів фінансового стану підприємства (платоспроможності, фінансової стійкості, рентабельності, рівня фінансового ризику), чинником розвитку його фінансового потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія та методологія планування довгий час була і залишається однією з центральних проблем економічних досліджень. Окремі методологічні, методичні й організаційні аспекти планування в цілому і фінансового планування, зокрема, досліджуються українськими вченими: О.Г. Білою [9], І.О. Бланком [11], А.В. Бугай [32], В.З. Бугай [32], Г.О. Крамаренком [18], В.С. Марциним [22], С.Я. Салигою [33], Г.А. Семеновим [32], Г.М. Тарасюком [30], В.М. Шелудько [36] та ін., а також такими зарубіжними дослідниками як Р. Акофф [4], І. Ансофф [7], М.М. Алексєєва [6], В.І. Борисевич [26], М.І. Бухалков [13], А.І. Ільїн [14], Г.А. Кандаурова [26], Т. Кунц [20], О.Н. Ліхачова [21], С. Одонел [20], А.Н. Соломатін [37], Д. Хан [34], Д. Хассі [35] та іншими.

Невирішені частини проблеми. Відомі фахівці в галузі планування Г. Кунц і С. Одонел доречно зауважили: «Для того, щоб планувати добре, складати плани, які принесуть успіх, планування – знову ж таки поряд з іншими управлінськими функціями – повинне здійснюватись в межах фундаментальних теорій, принципів і методів. Багато невдач у плануванні було викликано нерозумінням його першооснов» [20, 149]. Цей вислів повною мірою стосується і фінансового планування. Віддаючи належне існуючим теоретичним і методичним положенням у царині фінансового планування, слід звернути увагу на відсутність фундаментальних праць у цьому напрямі, в яких було системно сформульовано його теоретичну базу та методологію. Слід відзначити недостатню розробленість та обґрунтованість багатьох питань фінансового планування, які потребують подальшого дослідження в контексті сучасних тенденцій розвитку економічних систем і зміни умов їх функціонування.

Мета дослідження. Дослідження генезису теорії фінансового планування, компонентів його теоретичної бази, виявлення сучасних тенденцій його розвитку.

Основні результати дослідження. Розвиток теорії фінансового планування відбувався під впливом еволюції суспільства в історичному ракурсі, зміни його ціннісних орієнтацій, макросередовища, науково-технічного прогресу. Ці чинники становили своєрідну систему координат і визначали вектор розвитку теорії та практики фінансового планування. Сучасна парадигма фінансового планування базується на теоретичних положеннях та висновках багатьох наукових дисциплін і відображає тісний взаємозв'язок фінансового планування з іншими функціональними напрямками управління підприємством і механізмами функціонування та інструментами фінансового ринку. Основою сучасної теорії фінансового планування є положення загальної теорії планування, теорії фірми, теорії менеджменту, теорії фінансів (рис. 1).

Важливою компонентою теоретичної бази фінансового планування є загальна теорія планування. Впродовж свого існування теорія планування видозмінювалась, вдосконалювалась відповідно до розвитку економіки, підходів

до управління і суспільства в цілому. Еволюція теорії планування суттєво визначалась особливостями соціокультурного й економічного середовища, ціннісних орієнтацій суспільства.

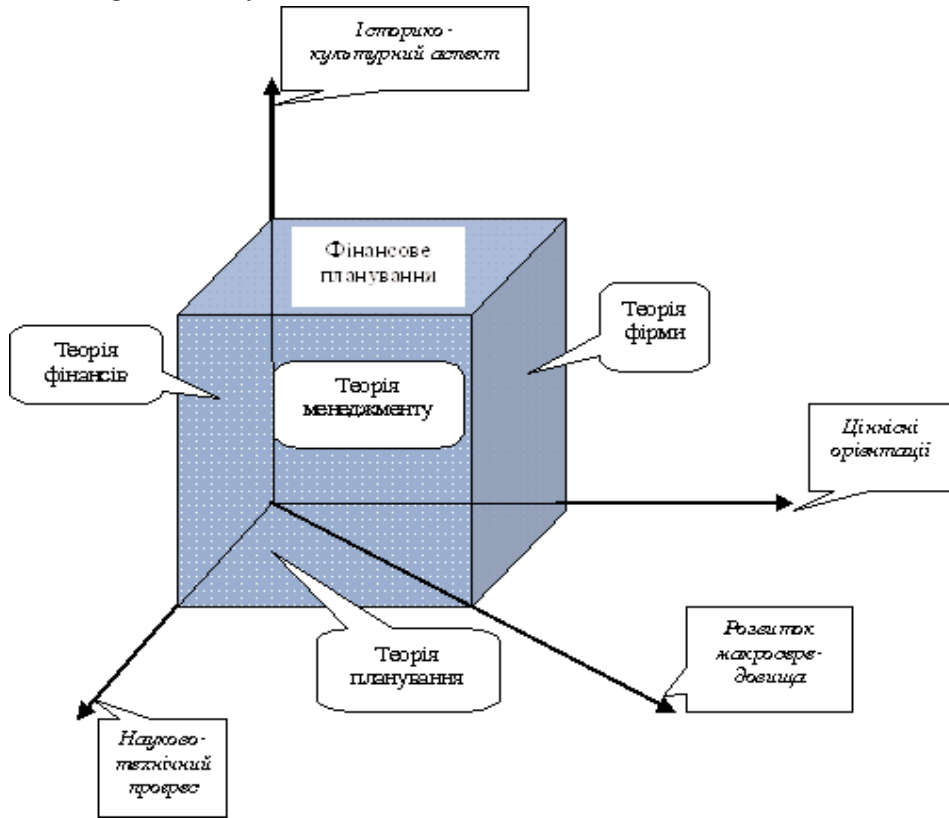

Рис. 1. Генезис теоретичної бази фінансового планування, авторська розробка

Так, в СРСР планування виникло й отримало потужний імпульс до розвитку в 20-ті роки ХХ ст. в період переходу країни від політики «військового комунізму» до непу. Його принциповою особливістю можна вважати те, що планування та його вихідні теоретико-методологічні положення започатковувались на макrorівні і потім розповсюджувались і проникали на рівень підприємства. Розвиток теоретико-методологічних основ планування в СРСР пов'язаний з прізвищами відомих російських і радянських економістів В.Н. Базаровим [8], Л.В. Канторовичем [15], Н.Д. Кондратьєвим [16], Г.М. Кржижановським [19], С.Г. Струмлініним [29] та іншими. В радянській школі планування одержали розвиток дві принципові методологічні концепції розробки плану – генетична й телеологічна (цільова).

Прибічники генетичного напрямку в плануванні (В.А. Базаров [8], Н.Д. Кондратьєв [16]) протистояли диктатурі плану та відстоювали ринковий механізм господарювання і методологію планування, що базується на вивченні ринкових процесів, закономірностей їх розвитку, врахуванні кон'юнктури ринку тощо.

Представники телеологічного напрямку в плануванні (Г.М. Кржижановський [19], С.Г. Струмлін [29]) надавали перевагу директивним методам управління. Вихідним пунктом розробки плану вважалися цільові установки розвитку економіки. Крайнім проявом телеологічного напрямку в плануванні було положення щодо необхідності детальної регламентації планів до рівня підприємств, трестів.

У межах цих двох принципових теоретичних напрямів наявні суттєві концептуальні особливості в уявленнях про планування, на основі яких розвивались основні теоретичні положення та методологія планування в СРСР. Основні наукові здобутки й особливості поглядів радянських науковців в царині планування узагальнені в табл. 1.

На базі вищезазначених теоретичних концепцій відбувалось становлення та розвиток практики планування в СРСР.

З точки зору загальної методології планування особливе значення для розвитку теорії і практики планування в СРСР має план ДЕЛРО (державний план електрифікації Росії), який було розроблено в 1920 році. При його розробці було використано програмно-цільовий метод. Цей план мав велике методологічне значення, тому що це був перший досвід наукового перспективного планування. Методологічні принципи, на яких базувалась розробка цього плану, лягли в основу подальшої роботи в галузі планування. Застосовані методи планування (балансовий, метод екстраполяції, експертних оцінок) знайшли подальший розвиток в практиці розроблення планів. У цей період в СРСР розробляються річні плани, які містять так звані «контрольні цифри», що не мають обов'язкового характеру для окремих підприємств, за винятком деяких галузей. Пізніше з розвитком командно-адміністративного стилю управління щорічні плани мають директивний характер, збільшується число планових показників, поряд з кількісними з'являються якісні показники розвитку економіки.

Крім деталізованих щорічних планів, з 1928 р. в СРСР починають розроблятися п'ятирічні плани, що мають цільову спрямованість, застосовується так звана «балансова таблиця», розроблена за участю В. Леонтьєва.

Слушно відзначити суттєвий внесок радянських економістів-математиків Л.В. Канторовича [15], В.С. Немчинова [23], Н.П. Федоренка [31] в теорію оптимального планування, яких можна вважати фундаторами цього наукового напрямку. Ними було закладено методологічні принципи математичного оптимального програмування, обґрунтовано метод об'єктивно обумовлених оцінок, метод послідовного покращення плану, які лягли в основу теорії оптимального планування, обґрунтовані локальні оптимізаційні моделі та відповідний математичний апарат. Ці розробки знайшли практичне застосування в СРСР в 60-ті роки ХХ століття.

Суттєвий розвиток теорії та практики планування спостерігається в середині 60-х років ХХ ст. завдяки реформі 1965 р., яка започаткувала більш активне застосування економічних методів управління господарством. В цей період при розробці п'ятирічного плану широкого застосування набув балансний метод обґрунтування планових завдань, а для варіативних оцінок почала використовуватись укрупнена динамічна модель міжгалузевого балансу. Більш

Таблиця 1. Теоретико-методологічні положення фундаторів теорії планування СРСР, авторське групування

Назва	Основні положення
Г.М. Кузнецовський [19]	<p>Висунуто і реалізовано ідею тригланцової системи безперервного планування, яка складається з генерального, перспективного (пятирічного) та річного плану.</p> <p>Обрунтовано п'ятирічний цикл планування.</p> <p>Розмежування методологічних принципів розробки плану річного рівня в цій системі.</p> <p>Одержав подальший розвиток метод послідовних варіаційних наближень.</p> <p>Запропонований двоваріантний підхід до розробки п'ятирічного плану, так званій метод проєктування двох господарських рядів – мінімального та максимального.</p>
С.Г. Струмінін [29]	<p>Розглядав план як єдність двох протилежних елементів – передбачення та директив, скляючись більше до провідної ролі другого елемента і розглядаючи план як систему господарських завдань, певних імперативних вказівок.</p> <p>Планування одночасно розглядав як науку, з одного боку, і мистецтво – з іншого.</p> <p>Обрунтовано принципи пропорційності розвитку народного господарства, збалансованості й усталеності ресурсів з потребами, на яких повинен базуватись процес розроблення плану.</p> <p>Одержав подальший розвиток балансовий метод планування.</p> <p>Висунуто тезу про до необхідності системного підходу до застосування всіх методів планування з урахуванням їхніх сильних і слабких сторін.</p> <p>Обрунтовував положення про комплексного системного підходу до планування.</p>
Н.Д. Кондратьєв [16]	<p>Обрунтовано сутність плану як системи перспектив, реалізація яких здійснюється органами регулювання господарства і яка повинна бути побудована одночасно на основі шевчизначення та врахування об'єктивного стану умов господарювання, ймовірних тенденцій його розвитку, можливих ресурсів.</p> <p>Відстоював принципи наукової обґрунтованості плану, відмову від застосування в планових розрахунках довільних параметрів, обмеженість кількісних планових оцінок, необхідність зазначення в плані приблизної ймовірної помилки, індивідуальний характер плану.</p>
В.А. Базаров [8]	<p>Обрунтовував єдність телеологічного й генетичного підходів до планування, стверджуючи, що «телеологія і генетика – не конкуруючі між собою аналітики, а діалектично пов'язані між собою моменти єдиного органічного цілого» [8, 167]. Підкреслював, що телеологічні установки перспективного планування без генетичного їх обґрунтування не мають значення, як генетичні дослідження без цільових установок.</p> <p>Запропонував прямат специфіки в плановому управлінні соціально-економічним розвитком.</p> <p>Розглядав ідею застосування методів за зразком точного природознавства, прийомів максимального точних кількісних виражень соціально-економічних процесів.</p>
Л.В. Канторович, А.В. Горстко [15]; В.С. Навчичов [23]; Н.П. Федоренко [31]	<p>Обрунтували теорію математичного оптимального програмування, метод об'єктивного оцінок, метод послідовного покращення плану, локальні оптимізаційні моделі та відповідний математичний апарат.</p>

широко почав застосовуватись так званий проблемно-комплексний метод (відомий сьогодні як програмний або програмно-цільовий метод планування). Ці підходи знайшли належний розвиток і в 70-ті роки ХХ ст. при розробленні наступного п'ятирічного плану.

Кінець 70-х – початок 80-х років ХХ ст. характеризується суттєвим адміністративним втручанням у процес планування. Низка рішень щодо окремих напрямів розвитку економіки, які мали директивний характер, послаблювали наукову обґрунтованість планів, що безумовно завдавало значної шкоди економічному розвитку країни і розвитку теорії планування зокрема.

У 1979 р. була прийнята постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про покращення планування та посилення впливу господарського механізму на підвищення ефективності виробництва і якості роботи» [2], яка передбачала посилення ролі п'ятирічних планів та розширення сфери застосування нормативного методу при їх розробці для забезпечення збалансованості розвитку економіки. Однак в цілому положення цієї постанови не знайшли належної практичної реалізації. Розвиток теорії та практики планування в СРСР до 1987 р. можна охарактеризувати такими основними особливостями:

- чітке узгодження теоретичних концепцій планування з ідеологічними установками керівництва країни, суттєвий політичний і адміністративний вплив на теорію і процес планування;

- домінування телеологічного напрямку в теорії планування, що є наслідком попередньої характерної особливості його розвитку; відсутність плюралізму наукових думок у розвитку теорії планування;

- збалансованість п'ятирічних і річних планів розвитку країни, окремих галузей господарства і регіонів (підприємство в цьому контексті розглядається як засіб виконання цих планів); розвиток балансового, нормативного, програмно-цільового методів планування, започаткування та розвиток теорії оптимального планування;

- централізація планової роботи;

- директивний характер планування, повна залежність підприємств від різноманітних державних керівних органів. Планування на підприємстві в сучасному його розумінні не здійснювалось, а відбувалось шляхом одержання директивних контрольних цифр і завдань, централізованого розподілу ресурсів, визначення на вищих рівнях управління всіх цілей, задач, пріоритетів, умов планового періоду.

1987 р. ознаменувався початком економічної реформи, відомої з історії і нормативних документів як «перебудова» управління економікою, яка передбачала суттєві перетворення у змісті та технологіях планування. В 1987 р. було прийнято постанову ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про перебудову планування і підвищення ролі Держплану СРСР в нових умовах господарювання» [1]. Робота Держплану була піддана суттєвій критиці, сформульовані основні недоліки його діяльності та визначено курс щодо підвищення насамперед наукової обґрунтованості планів. Починаючи з 1988 р. «контрольні цифри», що доводились до підприємств, не мають директивного характеру, а слугують певним орієнтиром для діяльності підприємства, яке починає працювати на засадах господарського розрахунку.

Слід зазначити, що, з огляду на директивний характер планування в СРСР до 1988 р. теоретико-методологічні положення планування не знаходили розвитку та широкого застосування на мікрорівні, тому що планові показники роботи підприємств затверджувались вищими органами і були обов'язковими для виконання. 1988 р. можна вважати початком розвитку теорії планування на мікрорівні на теренах нашої держави. Цей розвиток був зумовлений практичними потребами підприємств, які перестали одержувати плани діяльності і перебували в стані дезорієнтації.

У розвиток сучасної вітчизняної теорії планування і фінансового планування суттєвий внесок здійснили О.Г. Біла [9], І.О. Бланк [11], А.В. Бугай [32], В.З. Бугай [32], Г.О. Крамаренко [18], В.С. Марцин [22], С.Я. Салига [33], А.Г. Семенов [32], Г.А. Семенов [32], Г.М. Тарасюк [30], В.М. Шелудько [36] та інші.

У країнах з ринковою економікою еволюція теорії і практики планування мала протилежний вектор, тобто вихідним пунктом розвитку планування було підприємство. Як зазначають Г. Кунц і С. Одонел в праці «Управління: системний і ситуаційний аналіз управлінських функцій» (1976 р.), «важливим аспектом управлінської революції трьох останніх десятиріч є зацікавленість до планування з боку різних організацій... Захоплення плануванням, в основному, недавнього походження, хоча на рівні підприємств плануванню приділялась велика увага впродовж багатьох років» [20, 148]. В.І. Борисевич і Н.Н. Кандаурова справедливо зазначають, що «довів до досконалості планування й управління виробництвом на основі плану всередині фірми капіталіст» [26, 17]. В ринковій економіці першими усвідомили необхідність планування і почали його реалізовувати у своїй практичній діяльності підприємства. І вже пізніше, в 30-ті роки ХХ ст. за кордоном виникає планування на макрорівні, яке стає предметом широких дискусій і зазнає розвитку вже в післявоєнний період.

У першій чверті ХХ ст. планування на підприємствах країн з розвинутою ринковою економікою базувалось на генетичній концепції, мало короткостроковий характер і здійснювалось у формі бюджетування й контролю. Такий підхід ґрунтувався на постулаті стабільності зовнішнього середовища та ресурсного забезпечення фірми, що відповідало економічній ситуації того періоду. Цей період характеризувався розвитком методичних прийомів розроблення короткострокових фінансових планів. Так, на початку 50-х років було обґрунтовано доцільність калькулювання витрат за центрами відповідальності, що стало основою для обліку й планування фінансових результатів, грошових потоків за центрами відповідальності.

З часом під впливом науково-технічного прогресу, ускладнення організаційних форм підприємництва, появи транснаціональних корпорацій з'являється потреба в плануванні на довгостроковий період. Історично теоретичні основи та практичний інструментарій довгострокового планування на підприємстві в умовах ринкової економіки сформувались в 50-ті роки ХХ сторіччя. При цьому слід зазначити, що концептуальна основа довгострокового планування залишалася незмінною, тобто воно ґрунтувалось винятково на генетичному підході до розроблення планів і здійснювалось за допомогою перенесен-

ня тенденцій розвитку підприємства на майбутнє. Такий підхід виявився особливо ефективним на стадії економічного зростання.

Початок 60-х років ХХ ст. ознаменували зміни в економічному середовищі, основними з яких були недостатня стабільність зовнішнього оточення та зростання конкуренції, що потребувало перегляду концептуальних основ планування. В цей період теорія і практика планування були спрямовані на органічне поєднання генетичного й телеологічного підходів, а планування мало цільовий характер, при якому ресурси розглядаються як засоби досягнення цілей, а план – як набір можливих альтернатив згідно з прогнозованими змінами зовнішнього середовища. Такий підхід одержав назву «стратегічного планування», яке активно розвивалося впродовж 60-х – на початку 70-х років ХХ століття. Основний принцип стратегічного планування – від майбутнього до теперішнього – докорінно відрізнявся від принципу довгострокового планування – від минулого до майбутнього. Стратегічне планування не виходило з положення про те, що майбутнє обов'язково має бути кращим за теперішнє. Тому важливе місце в стратегічному плануванні відводилось аналізу перспектив розвитку підприємства, тенденцій, загроз і можливостей, що спроможні змінити усталені тенденції. Такий підхід повною мірою відповідав особливостям розвитку економіки цього періоду.

Середина 70-х років ХХ ст. характеризувалась суттєвим посиленням нестабільності економічного середовища, що спричинило пошук нових підходів до управління підприємством. Саме в цей період на базі концепції стратегічного планування виникло так зване «стратегічне управління», теоретичні положення та практичний інструментарій якого активно розвиваються, залишаються актуальними й реалізуються в практичній діяльності підприємств і на сучасному етапі. При цьому планування є невід'ємною, базовою складовою стратегічного управління. Доказом цього є велика увага дослідників і фахівців зі стратегічного управління до проблем планування. Так, фундаторами теорії стратегічного управління сформульовано декілька моделей стратегічного планування, які є вагомим внеском у загальну теорію планування, стали основою для подальших розробок в цьому напрямі і залишаються актуальними й сьогодні, а саме: модель Гарвардської школи бізнесу (Гарвардської групи) К. Хрінстенсен та К. Ендрюс [39], яка ґрунтується на процедурі SWOT-аналізу, модель І. Ансоффа [7], яка базується на чітко формалізованій процедурі розробки плану та конкретизованих і чітко сформульованих цілях, модель Г. Стейнера [47], яка є спробою поєднання та розвитку двох попередніх моделей.

Дослідження теоретичних положень планування в країнах з ринковою економікою свідчить про зміну концептуальних підходів до технології планування.

Вихідною концепцією в зарубіжній теорії планування є раціональна модель планування. Раціональна модель планування ґрунтується на традиційній аналітичній моделі прийняття управлінських рішень і передбачає чітке формулювання планових завдань, проведення поглибленого аналізу ситуації, встановлення чітких процедур планування, формулювання можливих альтернатив і вибір оптимальної моделі розвитку економічної системи. Раціональна

модель планування, як і будь-який раціональний підхід до вирішення проблеми, не враховує так звану ірраціональну компоненту системи, і відповідно, не завжди може вирішити раціональні проблеми системи, досить складно реагує на швидкі зміни зовнішнього середовища, реалізує планові процедури «згори вниз». Раціональну теорію планування прийнято вважати класичною, тому що вона домінувала до 60–70 рр. ХХ ст., як у межах корпоративного сектору, так і на макрорівні.

Пізніше почали з'являтися альтернативні теорії планування, які розглядають процедуру планування як ітераційний процес, в межах якого учасники на свій розсуд коригують методи планування й управління, цілі. Цей принциповий підхід до планування отримав назву ітераційного планування або інкременталізму. Інкременталізм як концептуальний підхід до планування виходить з того, що процес прийняття рішень є безкінечно малим прирощенням, а вибір рішення базується на послідовних, але обмежених порівняннях декількох альтернатив. Таким чином, розвиток підприємства, його прямування до мети здійснюється поступово, тобто інкрементально. Дану теоретичну концепцію планування інколи називають розрізненним інкременталізмом, тому що в її межах сформульовано дві основні теоретичні концепції планування: інтуїтивне планування, або «просування навання» (*mudding through*) та логічний інкременталізм (*logical incrementalism*). Теорію просування навання, або так званого інтуїтивного планування було сформульовано Ч. Ліндбломом [45] у 1959 році. В статті «Наука просування навання» він вперше піддав критиці класичну аналітичну модель прийняття рішень і сформулював концепцію просування до поставленої мети шляхом прирощень, яку назвав «інкрементальним методом прийняття рішень» через схожість цього підходу з граничним аналізом в економічній теорії. Інтуїтивне планування розглядається як процес встановлення цілей, які забезпечують незначне, але достатньо стійке просування економічної системи. Особи, які приймають рішення, змушені повторювати комплекс дій (дрібні кроки) для досягнення поставленої мети та розглядати пристосовуваність як необхідну умову своєї діяльності. Корпоративний сектор і дослідники питань планування довгий час не звертались до цієї концепції. Це зумовлено насамперед ще не сформованою на той час потребою практики в зміні стилю планування й управління підприємством в цілому, а, по-друге, дещо іншою емпіричною базою дослідження, якою був державний рівень управління.

У другій половині 70-х років ХХ ст. Дж. Куїнн [46] висунув концепцію природного управління і, відповідно, планування на мікрорівні. Щоб розмежувати свій підхід з теорією Ліндблома, яку вчений вважав реактивним інкременталізмом, що передбачає ситуативний підхід до управління, він визначив свій підхід до управління як проактивну інкрементальну поведінку і назвав логічним інкременталізмом, розуміючи під «логічним» «аргументоване і добре продумане» рішення.

У середині 80-х років ХХ ст. починає розвиватись теорія комунікативного планування, яка передбачає залучення до процесу планування всіх зацікавлених осіб і прийняття остаточного рішення на основі консенсусу. Джерелом ідей комунікативного планування є праці Ю. Хабермаса [42], зокрема його

фундаментальний твір «Теорія комунікативної дії» (1981 р.). Ю. Хабермас у своїх працях протиставляє інструментальну і комунікативну дію. Втіленням інструментальної дії автор вважає сферу праці. Ці дії впорядковуються згідно з правилами, які базуються на емпіричних знаннях. При здійсненні інструментальних дій останні реалізуються згідно з критеріями ефективності й контролю. Під комунікативною дією він розуміє таку взаємодію індивідів, яка впорядковується згідно з нормами, що приймаються за обов'язкові. Таким чином, інструментальні дії спрямовані на успіх, а комунікативні – на досягнення взаємопорозуміння та консенсусу. Ю. Хабермас звернув увагу на те, що досягти участі інших людей у виконанні планів можна двома способами: зовнішнім (за допомогою погроз, контролю, грошей в ситуації, коли виконавці можуть не знати всіх аспектів плану і не погоджуватись з ним) або внутрішнім, при якому «актори йдуть на те, щоб внутрішньо узгодити між собою плани своїх дій і реалізовувати ті чи інші цілі тільки за умови узгодженості щодо даної ситуації та очікуваних наслідків» [42, 199–200]. На цих фундаментальних положеннях базується теорія комунікативного планування, суттєвий внесок в розвиток якої здійснили Дж. Форестер [41], П. Хілі [43], Ч. Хоч [44]. В сучасних умовах теорія комунікативного планування широко застосовується в США, країнах Західної Європи на рівні регіонального й територіального планування. Її позитивні риси не залишились непомітними і в корпоративному секторі. «Експериментально доведено, що правильне застосування комунікативного планування в комерційних фірмах підвищує рівень задоволеності працею і, дещо в меншій мірі, продуктивність. Зазначається, що залучення людей, які брали участь у плануванні, в процес реалізації плану дає більш сильний результат» [38, 865–867].

Розвиток фінансового планування, який відбувається в контексті генезису теорії планування в цілому, значною мірою відбувався під впливом еволюції теорії фірми. В контексті цієї еволюції розвивались і змінювались орієнтири щодо цільових установок функціонування підприємства, які знаходили відображення у фінансових планах.

До 50-х рр. ХХ ст. в економічній теорії домінувала традиційна маржиналістська теорія фірми, що описує підприємство як абстрактний умовний об'єкт, який являє собою «індивідуальний центр прийняття рішень, завданням якого є лише пристосування випуску і цін одного або двох продуктів до простих змін і ґрунтується на моделі раціональної поведінки» [5, 123]. Таким чином, фірма в традиційному маржиналістському розумінні є псевдонімом моделі раціонального максимізатора і дбає про збільшення прибутку. Саме прибуток довгий час залишався основним цільовим показником фінансових планів підприємств.

З розвитком підприємництва, ускладненням організаційної структури підприємств, в яких управління здійснюється не власником, а командою менеджерів, перехід на більш конкретний рівень вивчення підприємства не як логічної конструкції, а реально існуючої ділової організації, дослідження та альтернативні концепції раціональності призвели до появи і розвитку нових теорій фірми в післявоєнний період.

Одним із таких напрямів є менеджеральна (менеджерська) теорія фірми. Прийняття рішень згідно з цією теорією здійснюється організованою групою людей, пов'язаних один з одним по вертикалі і горизонталі, тому доцільно розглядати не «мету фірми», а мету менеджерів, що передбачає більш конкретний рівень аналізу. В менеджеральній теорії фірми процес цілевизначення також базується на концепції раціональної поведінки і передбачає визначення головної мети, яка змінюється під впливом інституціональних чинників. Місце максимального прибутку посідає інший показник: максимізація обсягу реалізації або темпів приросту продажів, максимізації темпів росту реальних активів, мінімізація витрат на управління в моделі, що відповідним чином відзеркалюється у визначенні основних фінансових показників планів.

Другим напрямом розвитку нової теорії фірми є трансакційний підхід, який описує фірму як ієрархічну організацію (інститут), зберігаючи при цьому модель її раціональної поведінки. Вперше такий підхід до тлумачення підприємства висловив Р. Коуз [17], згідно з думкою якого проблема вибору між адміністративними і ринковими відносинами з контрагентами вирішується економічним суб'єктом, виходячи з мінімізації його трансакційних витрат, що і формулюється як цільова функція діяльності фірми.

Третім напрямом в розвитку нової теорії фірми є концепція поведінкової (когнітивної) фірми, основоположником якої вважається Г. Саймон [28]. Принциповою відмінністю цього підходу від двох попередніх і традиційної теорії фірми є те, що вона ґрунтується на концепції обмеженої раціональності, згідно з якою фірма приймає не оптимальне рішення (не виступає раціональним максимізатором), а найбільш задовільне для неї за певних умов функціонування. У своїй монографії «Адміністративна поведінка» та подальших дослідженнях Г. Саймон [28] зауважив, що фірми ведуть боротьбу зі складнощами оточуючого їх світу, замінюючи абстрактну, глобальну мету більш конкретними підцілями.

Суттєвий внесок у розвиток поведінкової теорії фірми здійснили послідовники Г. Саймона – Р. Саерт і Дж. Марч, погляди яких сформульовано в праці «Поведінкова теорія фірми» [40]. Автори розглядають фірму як коаліцію індивідів, які мають різні цілі і які не обов'язково повинні інтегруватися в одну загальну мету, але на основі емпіричних досліджень висувують 5 груп цілей, які пов'язані з різними функціональними напрямками управління, а саме: обсяг виробництва, рівень запасів готової продукції, рівень продажів, частка ринку, обсяг і норма прибутку.

Еволюція теорії фірми в частині формулювання цільової функції діяльності суттєво впливала на розвиток теорії і практики фінансового планування, визначення найважливіших фінансових показників планів.

Організація фінансового планування видозмінювалась під впливом еволюції теорії менеджменту.

До 60-х років ХХ ст. планування і фінансове планування зокрема базувались на раціональному підході, що повною мірою відповідало класичній школі менеджменту, яка домінувала в теорії і практиці в цей період і згідно з якою процес управління базувався на принципах влади, ієрархії, єдності керівництва, що передбачало реалізацію планового процесу за схемою «згори вниз».

Розвиток школи людських відносин, поведінкового підходу, кількісного підходу, емпіричної школи та школи соціальних систем в теорії управління призвів до змін в організації процесу планування на підприємстві. Зміна погляду на роль окремої людини та комунікацій у процесі управління зумовила певну демократизацію технологій планування. Плановий процес починає реалізовуватись із застосуванням технологій «знизу нагору» та як зустрічний процес, що певною мірою сприяє підвищенню обґрунтованості планів і, відповідно, рівню їх виконання.

Ускладнення підприємства як окремої соціально-економічної системи, гуманізація суспільства в цілому і управління зокрема, підвищення рівня невизначеності зовнішнього середовища призвело до розвитку системного, ситуаційного підходів в управлінні, появи «нової філософії» менеджменту. Такі трансформації позначились і на організації планового процесу, до якого долучається велика кількість персоналу на основі комунікативної взаємодії. Планування на підприємстві стає інтегрованою системою, що охоплює всі аспекти господарської діяльності, функціональні напрями управління, процеси.

Важливою компонентою теоретичної бази фінансового планування є теорія фінансів і положення фінансового менеджменту, які безпосередньо визначають предмет фінансового планування. На цих положеннях ґрунтуються планові фінансові рішення щодо визначення основних пропорцій фінансового розвитку підприємства, які закладаються у фінансовий план. Основними з них є: портфельна теорія, концепція вартості та структури капіталу, теорія дивідендної політики, моделі фінансового забезпечення стійкого зростання, концепція вартості грошей у часі, концепція взаємозв'язку рівня ризику і дохідності, моделі оцінювання акцій і облігацій на основі їх дохідності, модель оцінки активів з урахуванням систематичного ризику (CAPM), моделі оцінки опціонів, гіпотеза ефективності ринку, концепція агентських відносин, концепція асиметричної інформації, арбітражна теорія ціноутворення.

Наявність різних концепцій і течій у розвитку теоретичної бази фінансового планування призвела до формування різних підходів до визначення сутності фінансового планування та його об'єкта.

При дослідженні понятійного апарату в сучасній літературі відсутній єдиний підхід серед авторів до визначення сутності фінансового планування.

Так, зокрема, І.О. Бланк визначає фінансове планування «як процес розроблення системи фінансових планів і планових показників із забезпечення розвитку підприємства фінансовими ресурсами і підвищення ефективності його фінансової діяльності в плановому періоді» [11, 108].

Схожої думки дотримуються Г.А. Семенов, В.З. Бугай, визначаючи фінансове планування «як процес систематичної підготовки управлінських рішень, які прямо чи опосередковано впливають на обсяги фінансових ресурсів, узгодження джерел формування та напрямів використання згідно з виробничими, маркетинговими планами, а також величину показників діяльності підприємства в плановому періоді, які забезпечують рішення задач найбільш раціональним способом» [32, 325]. Дані підходи не мають суперечностей. Автори визначають фінансові ресурси як об'єкт фінансового планування, наголошують на забезпечувальній функції фінансового планування щодо

інших видів діяльності та розвитку підприємства в цілому й необхідності забезпечення ефективності або раціональності діяльності.

О.М. Ліхачова визначає фінансове планування «як процес аналізу фінансової та інвестиційної політики, прогнозування їх результатів і впливу на економічне середовище комерційної організації і прийняття рішень про допустимий рівень ризику і вибір остаточних варіантів фінансових планів» [21, 15–16]. Не можна погодитись з даним визначенням, тому що досить некоректним є ототожнення планування з аналізом і прогнозуванням. Такий підхід, по-перше, ігнорує процес цілевизначення, а, по-друге, акцентує увагу лише на одному параметрі фінансового стану в процесі планування. Але, розвиваючи положення щодо сутності фінансового планування, слід зазначити, що автор, на відміну від попередніх підходів, дещо розширює розуміння об'єкта фінансового планування, визначаючи його як сукупність трьох компонентів: фінансових ресурсів, фінансових відносин і вартісних пропорцій. При цьому автор не визначає сутності фінансових відносин і вартісних пропорцій, а лише зазначає, що ці пропорції формуються під час розподілу фінансових ресурсів, що є дещо хибним, тому що така важлива пропорція, як структура капіталу формується на стадії їх формування.

Г.О. Крамаренко [18] під фінансовим плануванням розуміє науковий процес обґрунтування на певний період руху фінансових ресурсів підприємства та відповідних фінансових відносин. В цілому можна погодитись з таким підходом, але варто відзначити його досить узагальнений характер, що потребує уточнень.

А.Н. Соломатін визначає фінансове планування «як заключний етап розробки бізнес-плану, в якому відображаються всі доходи та їх використання за основними напрямками діяльності підприємства» [37, 264]. Таке трактування змісту фінансового планування є досить вузьким, оскільки не відображає всіх його особливостей та аспектів як безперервного процесу, з одного боку, та обмежує розуміння об'єкта фінансового планування – з іншого.

Н.Я. Салига, С.Г. Дацій [33] визначають фінансове планування як процес розробки системи фінансових планів за окремими аспектами фінансової діяльності підприємства, які забезпечують реалізацію фінансової стратегії підприємства в майбутньому періоді. Схожої думки дотримується В.М. Шелудько [36], який визначає фінансове планування як процес розробки системи фінансових планів, що полягає у визначенні фінансових цілей, встановлення рівня відповідності цих цілей фінансовому стану підприємства і формування послідовності дій, спрямованих на досягнення поставлених цілей. У зазначених підходах заслуговує на позитивну оцінку орієнтація на стратегічний аспект фінансового планування, тому що в сучасних умовах він є ключовим в перебігу його організації, доповнюється та підтримується тактичним та оперативним рівнями фінансового планування.

Г.М. Тарасюк трактує фінансове планування як процес визначення обсягів фінансових ресурсів, необхідних для виробничо-господарської діяльності, а також джерел його поповнення [30]. Даний підхід відзеркалює лише одну з особливостей фінансового планування – фінансове забезпечення господарської діяльності, але не відображає його змісту повною мірою.

В.С. Марцин визначає фінансове планування «як процес забезпечення стійкості орієнтації в одержанні оптимальних доходів на самофінансування виробничо-технічної діяльності для досягнення внутрішньої збалансованості і динамічної рівноваги, спрямованої на забезпечення рентабельності виробничої діяльності» [22, 24–25]. Даний підхід до визначення сутності фінансового планування відображає не стільки його зміст, скільки окреслює завдання організації на підприємстві. При цьому слід зазначити, що визначена автором пріоритетність і підпорядкованість завдань є досить дискусійною. Так, забезпечення рентабельності є умовою внутрішньої збалансованості і динамічної рівноваги, а не навпаки, як це зазначено у автора.

Аналізуючи ці підходи, можна зазначити, що визначення змісту фінансового планування впливає з усвідомлення сутності планування в його загальному розумінні й об'єкта фінансового планування, який і визначає його особливості як окремого функціонального напрямку планування на підприємстві. З огляду на це, важливим є окреслення об'єкта фінансового планування, що дозволить уточнити його зміст.

Виходячи з концепції стратегічного управління підприємством, концептуальних положень розроблення фінансової стратегії [10; 12] доцільно об'єктом фінансового планування розглядати фінансовий потенціал підприємства та систему фінансових відносин щодо його формування.

Під фінансовим плануванням слід розуміти процес обґрунтування цілей, управлінських рішень щодо їх реалізації з формування та розвитку фінансового потенціалу, адекватного потребам стратегічного розвитку підприємства, що знаходять відображення в системі фінансових планів і планових показників.

Дослідження генезису й теоретичної бази фінансового планування, його основних концептуальних положень дозволяє виділити особливості його розвитку на сучасному етапі:

- фінансове планування реалізується у вигляді трирівневої системи, яка охоплює стратегічний, тактичний та оперативний рівні планування, що чітко збалансовані й узгоджені між собою. Провідну роль у цій системі посідає стратегічне фінансове планування, орієнтоване на стратегічні потреби розвитку підприємства;

- орієнтація при обґрунтуванні фінансових планів на інтерактивний вид планування, який передбачає інтеграцію найкращих ідей теорії планування та забезпечує врахування минулого, теперішнього та можливостей майбутнього;

- безперервність процесу фінансового планування, що створює умови для швидкого й адекватного реагування на зміни в перебігу реалізації планових рішень;

- сценарний підхід до фінансового планування, що передбачає багатоваріантність планових розрахунків і, таким чином, генерує моделі поведінки підприємства в різних умовах;

- орієнтація на технологію комунікативного планування, що забезпечує координацію фінансових інтересів різних стейкхолдерів.

Проведене дослідження дозволило зробити такі **висновки**:

1. Фінансове планування є важливим інструментом управління підприємством, що забезпечує стабільний фінансовий розвиток підприємства, до-

сягнення його стратегічних цілей, роль якого в сучасних умовах суттєво зростає.

2. Сучасна парадигма фінансового планування ґрунтується на теоретичних положеннях загальної теорії планування, теорії фірми, теорії менеджменту, теорії фінансів.

3. У сучасних умовах доцільно говорити про розширення об'єкта фінансового планування, яким є фінансовий потенціал підприємства.

4. На сучасному етапі поглибленого вивчення заслуговує об'єкт фінансового планування та його декомпозиція, систематизація видів фінансового планування, типологія фінансових планів і планових фінансових показників, обґрунтування моделей та методів фінансового планування, адекватних сучасним умовам господарювання підприємств, що й стане предметом подальшого дослідження автора.

1. О перестройке планирования и повышении роли Госплана СССР в новых условиях хозяйствования: Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 17.07.1987 №816 // base.consultant.ru.

2. Об улучшении планирования и усилении влияния хозяйственного механизма на повышение эффективности производства и качества работы: Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 12.07.1979 № 695 // www.kodeks-luks.ru.

3. *Автономов В.С.* Человек в зеркале экономической теории (очерк истории западной экономической мысли): Монография. – М.: Наука, 1993. – 176 с.

4. *Акофф Р.* Планирование будущего корпорации. – М.: Прогресс, 1985. – 278 с.

5. *Акулов В.Б., Рудаков М.Н.* Теория организации. – Петрозаводск: ПетрГУ, 1999. – 312 с.

6. *Алексеева М.М.* Планирование деятельности фирмы: Учеб.-метод. пособие. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 244 с.

7. *Ансофф И.* Стратегическое управление / Пер. с англ. – М.: Экономика, 1989. – 519 с.

8. *Базаров В.А.* Принципы построения перспективного плана // Каким быть плану: дискуссии 20-х годов: статьи и современный комментарий / Сост.: Э.Б. Корицкий. – Л.: Лениздат, 1989. – С. 166–217.

9. *Біла О.Г.* Фінансове планування і прогнозування: Навч. посібник. – Львів: Компакт-ЛВ, 2007. – 316 с.

10. *Блакита Г.В.* Фінансова стратегія торговельних підприємств: методологічні та прикладні аспекти: Монографія. – К.: КНТЕУ, 2010. – 244 с.

11. *Бланк И.А.* Основы финансового менеджмента: В 2-х т. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ОМЕГА-Л, 2011. – Т. 1. – 656 с.

12. *Бланк И.А.* Финансовая стратегия предприятия. – К.: Ника-Центр Эльга, 2004. – 711 с.

13. *Бухалков М.И.* Внутрифирменное планирование: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 392 с.

14. *Ильин А.И.* Планирование на предприятии: Учеб. пособие: В 2 ч. – Мн.: Мисанта, 1998. – Ч. 1. – 296 с.

15. *Канторович Л.В., Горстко А.Б.* Оптимальные решения в экономике. – М.: Наука, 1972. – 231 с.

16. *Кондратьев Н.Д.* Критические заметки о плане развития народного хозяйства // Каким быть плану: дискуссии 20-х годов: статьи и современный комментарий / Сост.: Э.Б. Корицкий. – Л.: Лениздат, 1989. – С. 95–135.

17. *Коуз Р.* Природа фирмы / Пер. с англ. Б. Пинскера // Теория фирмы / Сост. В.М. Гальперин. – СПб.: Экономическая школа (Серия: Вехи экономической мысли), 1995. – С. 11–32.

18. *Крамаренко Г.О., Чорна Є.* Фінансовий менеджмент: Підручник. – 2-ге вид. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 520 с.

19. *Кржижановский Г.М.* К построению перспективной пятилетки // Каким быть плану: дискуссии 20-х годов: статьи и современный комментарий / Сост.: Э.Б. Корицкий. – Л.: Лениздат, 1989. – С. 24–37.

20. *Куңц Г., Одонел С.* Управление: системный и ситуационный анализ управленческих функций / Пер с англ. Д.М. Гвишиани. – М.: Прогресс, 1981. – Т. 1. – 494 с.

21. *Лихачева О.Н.* Финансовое планирование на предприятии: Учеб.-практ. пособие. – М.: Проспект, 2004. – 264 с.
22. *Марцин В.С.* Планування як основна складова процесу фінансової діяльності // *Фінанси України.* – 2008. – №4. – С. 23–31.
23. *Немчинов В.С.* Экономико-математические методы и модели. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 192 с.
24. Планування і контроль на підприємстві: Навч. посібник / За ред. М.О. Данилюка. – Львів: Магнолія 2006, 2009. – 531 с.
25. Планування та прогнозування в умовах ринку: Навч. посібник / Під ред. д.ф.н., проф. В.Г. Воронкової. – К.: Професіонал, 2006. – 608 с.
26. Прогнозирование и планирование экономики: Учеб. пособие / Под общей ред. В.И. Борисевича, Г.А. Кандауровой. – Мн.: Экоперспектива, 2000. – 432 с.
27. *Розанова Н.М., Зороастрова И.В.* Микроэкономика фирмы. – М.: Бинوم. Лаборатория знаний. Интернет-университет информационных технологий, 2010. – 383 с.
28. *Саймон Г.* Теория принятия решений в экономической теории и науке о поведении // *Теория фирмы.* – СПб.: Экономическая школа, 1995. – С. 54–72.
29. *Струмилин С.Г.* К теории планирования // *Каким быть плану: дискуссии 20-х годов: статьи и современный комментарий* / Сост.: Э.Б. Корицкий. – Л.: Лениздат, 1989. – С. 54–77.
30. *Тарасюк Г.М., Шваб Л.І.* Планування діяльності підприємства: Навч. посібник. – 3-е вид. – К.: Каравела, 2008. – 352 с.
31. *Федоренко Н.П.* О разработке системы оптимального функционирования экономики. – М.: Наука, 1968. – 172 с.
32. Фінансове планування і управління на підприємствах: Навч. посібник / Г.А. Семенов, В.З. Бугай, А.Г. Семенов, А.В. Бугай. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 432 с.
33. Фінансовий менеджмент: Навч. посібник / С.Я. Салига, Н.В. Дачій, С.О. Корецький, Н.В. Нестеренко, К.С. Салига. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 274 с.
34. *Хан Д.* Планирование и контроль: концепция контроллинга / Пер. с нем.; Под ред. и с предисл. А.А. Турчака, Л.Г. Головача, М.Л. Лукашевича. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 800 с.
35. *Хасси Д.* Стратегия и планирование. Путеводитель менеджера / Пер с англ.; Под ред. Л.А. Трофимовой. – СПб.: Питер, 2001. – 384 с.
36. *Шелудько В.М.* Фінансовий менеджмент: Підручник. – К.: Знання, 2006. – 439 с.
37. Экономика и организация деятельности торгового предприятия: Учебник / Под общей ред. А.Н. Соломатина. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 295 с.
38. *Black, J.S., Gregersen, H.B.* (1997). Participative Decision-Making: An Integration of Multiple Dimensions. *Human Relations*, 50(7): 859–878.
39. *Cristensen, C.R., Andrews, K.R., Bower, I.L.* (1960). *Business Policy: Text and Cases*. Homewood (Ill.): Irwin.
40. *Cyert, R.M., March, I.Y.* (1963). *Behavioral Theory of the Firm*, Englewood Cliffs. N.I.: Prentice Hall. 68 p.
41. *Forester, J.* (1993). *Critical Theory, Public Policy and Planning Practice*. N.Y., Albany: University of New York. 367 p.
42. *Habermas, J.* (1981). *Theorie des kommunikativen Handelns*. F. a. M.: Bd I.S.. 829 p.
43. *Healey, P.* (1996). *Planning Through Debate: The Communicative Turn in Planning Theory*. In: *Readings in Planning Theory*. Cambridge, Blackwell Publishers Inc., Cambridge. P. 127–144.
44. *Hoch, C.J.* (1997). *Planning Theorists Taking an Interpretative Turn Need not Travel on the Political Economy Highway*. *Planning Theory*, 17: 13–37.
45. *Lindblom, C.E.* (1995). *The Science of "mudding through"*. *Public Administration Review*, 19: 78–88.
46. *Quinn, J.* (1980). *Strategies for Change: Logical Incrementalism*. NY: R. Irvin Inc.
47. *Steiner, G.A.* (1979). *Strategic Planning: What Every Manager Must Know*. NY, Free Press.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2012.